

הרב משה ניר פינטו שליט"א (רב מושב נתיב השיירה) - בדין הבדלה ללא יין

נשאלתי בתשעה באב תשע"ו (דהיינו ביום א' - תענית דחוויה), במי שטעה במוצ"ש ובירך "בורא מאורי האש" וברכת "המבדיל" בשם ומלכות, ללא כוס כמובן, מחמת התענית. כך חשב שצריך לעשות. וביום ראשון, לאחר שהבין שטעה, הגיע לשאול האם עליו להבדיל בסיום התענית על כוס יין, דהיינו מכיון שתיקנו להבדיל על כוס והוא לא עשה כן, לכן לא יצא ידי חובה במה שעשה, או שמא נאמר שיצא ידי חובה מכיון שבירך את ברכת המבדיל בשם ומלכות.

תשובה: דבר זה הביאני לעיין בתקנה של ברכת הכוס להבדלה ולשאר דברים שתיקנו. אציג כאן מעט מן הדברים בס"ד.

בפסחים (ק"ז): אממר נקלע למקום שלא היה לו יין להבדיל עליו, וישב בתענית עד למחרת, שאז השיג כוס כדי להבדיל, ונחלקו הראשונים האם זו מדת חסידות שנהג בעצמו, או שמא זה מעיקר הדין, מכיון שנתקנה ברכת הבדלה על הכוס וכל שאין לו כוס וצופה שתזדמן לו מאוחר יותר, הרי שעליו לחכות.

בשו"ע בסימן רצ"ו ס"ג מובאות שתי הדעות וז"ל: "אם אין לו יין ולא שיכר ושאר משקין, י"א שמותר לו לאכול" (זו דעת התוס' בברכות נב. ד"ה מניחו, בתירוצם השני, בהתיחסם לאממר המובא לעיל בפסחים ק"ז). "וי"א שאם מצפה שיהיה לו, לא יאכל עד שיבדיל" (כדעת הרא"ש בשם רבינו יונה, וכן נראה מהתירוק הראשון של תוס' שם). והמשנ"ב הכריע להחמיר כדעה זו אם לא מדובר בחלש או חולה.

כשחלה תענית ט' באב במוצ"ש הכי נהגין, כמי שאין לו יין, וכאממר. ומבדילין על כוס במוצאי התענית. אמנם כל זה לכתחילה,

אארוג לשבת – הברדלה ללא יין

אך בנידון דידן שהשואל טעה ובירך המבדיל בשם ומלכות רק בלי כוס, אכתי לא ברירא לן דין זה.

והנה, בטור בסימן רצ"ו מביא מפרקי דר' אליעזר, דמברך על הכוס ובורא מאורי האש והמבדיל, ומי שאין לו יין מברך רק על האש והמבדיל. מפורש מדבריו אלו שיש היכי תמצי כזה להפריד בין ברכת הכוס לבין ברכת המבדיל. ואם כן בנידוננו, מי שבירך בטעות המבדיל בלי כוס נראה שיצא ידי חובה, ובאופן כללי לא תיקנו לעשות כן במוצאי שבת שבו מתחיל הצום, מכיוון שאפשר בלאו הכי לחכות עד מוצאי התענית ולהבדיל על כוס כדבעי, אך מי שטעה, מדברי הטור לכאורה נראה דיצא.

אלא שהב"י העיר שלפניו הייתה גירסא אחרת בפדר"א, לפיה אין להפריד בין ברכת הכוס לבין ההבדלה, ונראה מדברי הב"י שלא דווקא הגירסא שלפניו מעכבתו, אלא עצם הרעיון להפריד בין ברכת הכוס לברכת ההבדלה. ומזה נראה לכאורה שמי שלא בירך על הכוס כשהבדיל, לא יצא ידי חובה.

ברכת על כוס במילה

בטור יו"ד בסימן רס"ה: ועל הכוס מברכין אותה, שמברך תחילה בפה"ג. והעיר על זה הב"י וז"ל: זה לא מצאתי מבואר בגמ' ולא ברי"ף ורמב"ם, ומדברי המרדכי ביומא (ס"ס תשכ"ז) נראה שהטעם משום דאמרינן בברכות (דף ל"ה) אין אומרים שירה אלא על היין.

ובעקבות זה, בדין מילה בצום יוה"כ או תשעה באב, מובאים בטור דברי בעל העיטור, שנהגו לברך על הכוס ולהניחו עד מוצאי יוה"כ ששותהו אמו של תינוק, ובהמשך דבריו מובא שלא סבר כן, אלא שלא יברכו על כוס בכלל אלא רק ברכת המילה. והב"י מסיק להלכה שכיוון שהגאונים ובעל העיטור והרי"ף ורמב"ם מסכימים לדעה אחת הכי יש לנהוג, לברך רק על המילה ללא כוס. כבדוכתא דלית ביה חמרא. מכאן נראה שיש אפשרות כזאת להפריד בין ברכת הכוס לברכת המילה, ואולי אפשר להביא מכאן ראיה לנידוננו שיצא ידי חובה בדיעבד.

אארוג לשבת – הבדלה ללא יין

אך אעיר שזוהי מחלוקת להלכה בין השו"ע, שלהלכה כתב כן כדבריו בב"י, לבין הרמ"א, שפסק שיברכו על כוס (והאריכו לדון הראשונים והאחרונים האם לתת לקטן לשתות, או דלמא די בשתיית התינוק הנימול. או שאמו תשתה בעיצומו של היום, שהרי היא בלאו הכי פטורה מהתענית, ומה שכתב בעל העיטור להניחו עד מוצאי התענית שהאם תשתה, גם זה נידון באורך, מדין הפסק וכו'. והב"ח יישב שאמנם היולדת פטורה מהתענית מעיקר הדין, ויהיה מותר לה לשתות מכוס הברכה, אך בד"כ נהגו להתענות, ואכמ"ל).

ועוד היה מקום לחלק בין דין זה של ברכת המילה, שכפי שכתב הב"י מה שיש להסמיכה לכוס לא נזכר לא במשנה ולא בגמ' ולא ברי"ף וברמב"ם, לבין ברכת ההבדלה שהיא על הכוס מדינא דגמרא.

ברכת על כוס בנישואין

בטור אבהע"ז בסימן ס"ב כתב וז"ל: **כתב הרמב"ם** (בפ"י ה"ד מהלכות אישות) היה שם יין מביאין כוס של יין ומברך על היין תחילה ומסדר כולן על הכוס, ונמצא מברך שבע ברכות. ובהמשך מביא שרבנו נסים כתב שאם אין יין יביא צימוקים וישרה אותם. ואם אין צימוקים יקח שיכר ויברך שהכל, דלא סגי בלא כסא. וכבר הב"ח העיר על כך שיש חילוק בין הרמב"ם לבין רבנו נסים, שלרמב"ם סגי בלא כסא היכא דאין, דאם לא כן היה משמיענו בלשון שחייב לסדרן על הכוס.

בשו"ע בסימן זה כתב כלשון הרמב"ם, שהיין לא מעכב. **והחלקת מחוקק** אף תמה על רבנו נסים, שהרי בגמ' בחדא מחתא מחתינהו לברכות האירוסין והנישואין, ולא הזכיר כוס בשום אחת מהן.

גם מכאן נראה בבירור שברכת הכוס אמנם נתקנה, וכך נהגו, אך להלכה זה לא לעיכובא. ואפשר לחלק בדומה למה שחילקנו לעיל לגבי כוס של מילה, שאין הצורך בכוס בנישואין באותו תוקף של הצורך בכוס לקידוש ולהבדלה, שבהם נאמר זכרהו בדברים הנאמרים על היין, ונזכר דין הכוס בגמ' במפורש, אך אולי לעניין דיעבד כנידונו אפשר לצרף את האמור וללמוד מכאן שיצא ידי חובה.

אארוג לשבת – הבדלה ללא יין

תקנת ברכת הכוס בקידוש ובהבדלה

ידי"נ הרב מיכאל לוצקי שליט"א הסב את תשומת לבי למנחת חינוך (על מצווה ל"א), שמה"ת אומר כל אחד דברים של כבוד היום כצחות לשונו, ונוסח הקידוש אינו מה"ת. ועתה שתיקנו נוסח הקידוש דהיינו להתחיל ולסיים בשם ומלכות והוא לא עשה כן אפשר דאף מה"ת לא יצא. והפנה לפרי מגדים לאו"ח פתיחה הכוללת ח"ג אות ח' שזה ג"כ נאמר לעניין קידוש על הכוס.

מפורש בדבריו שמי שקידש או הבדיל שלא על הכוס, שלא יצא ידי חובת קידוש. ועוד העירני לדברי הרב חיד"א ב"חיים שאל" (ח"א בסימן ע"ד ס"ק מ"ג), באחד שבירך כל ברכות ההבדלה על הכוס, ונמצא חומץ, ומסיק שבורא פרי הגפן והמבדיל יברך שוב, ואין לחלק בין הבדלה לקידוש כמי שרצה לחלק. ואנן נקיטינן כמרן והרמב"ם דחייב הבדלה מדאורייתא כמו קידוש.

מאיך, יש עוד צד שלא לחזור ולברך והוא על פי דברי הרמב"ן המובאים בר"ן, שבתשעה באב שכזה שחל במוצאי שבת, אין חיוב הבדלה על הכוס כלל (ר"ן על הר"ף בתענית י עמוד ב). כך כתב הר"ן בשם הרמב"ן:

"ולענין הבדלה כשחל ט"ב להיות במוצאי שבת כבר כתבתי בפרק ערבי פסחים דכיון דקי"ל דבשלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך כל היום כולו ותו לא, כשחל תשעה באב במוצ"ש אין מבדילין כלל, אבל בה"ג ז"ל כתב שאע"פ שהבדלה אין לה תשלומין אלא כל היום כיון דאי אפשר להבדיל במוצ"ש מבדיל במוצאי ט"ב... מיהו כתב הרמב"ן ז"ל בספר תורת האדם דאפי' מ"ד מבדיל והולך כל השבת כולה, הבדלת מוצ"ש מט"ב אינה צריכה תשלומין, שלא נתחייב אותו מוצ"ש בהבדלה כוס, דהא אמרי' בפ' אין עומדין (דף לג א) בתחלה קבעוה בתפלה העשירו קבעוה על הכוס הענו קבעוה בתפלה והם אמרו המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס, וכיון שקביעותה על הכוס מטולטלת היא בין עניות לעשירות, ואין לך עניות גדול מזה של ט"ב שכל ישראל מרודים הם, הלכך לא מיחייבא בתשלומין".

אארוג לשבת – הבדלה ללא יין

הן אמת שבעיצומו של צום תשעה באב נדרשתי לשאלה זו הלכה למעשה, ועיינתי בדבר עד מקום שידי מגעת, אך ניסיתי בכל זאת לדון בזה עם מורי הוראה מובהקים. ואכן הרה"ג יעקב אריאל שליט"א ענה לי לטלפון וחשב על הדברים לכאן ולכאן, ולבסוף הכריע שיברך מחדש במוצאי התענית ברכת הבדלה על הכוס. אמנם ייתכן שהספרדים החוששים יותר לסב"ל יתמכו בראיות הנ"ל מפרקי דר"א לגירסת הטור, שהיא גם הגירסא הנפוצה כיום, ולשאר הראיות המובאות לעיל, ובכה"ג לא יצריכו לחזור ולברך. אך בכל אופן נראה שמי שרוצה לחזור ולברך כדרך שתיקנו חז"ל, יוכל לעשות כן. ואם ירצה לחוש לספק הברכה ולשמוע ההבדלה מאחר תבוא עליו ברכת טוב.

משה ניר פינטו

רב מושב נתיב השיירה